

ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΑΝΑΘΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΙΕΡΟ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΣΩΡΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΥΟΜΕΝΗΣ ΘΕΟΤΗΤΑΣ*

Ιφιγένεια Λεβέντη

Η ανασκαφή του ναού στη θέση Σωρός, που στην πρόσφατη αρχαιολογική βιβλιογραφία έχει κατά κανόνα ταυτιστεί, αν και χωρίς βεβαιότητα, με τις αρχαίες Αμφανές, από ομάδα Γερμανών αρχαιολόγων και Ελλήνων αρχιτεκτόνων με επικεφαλής τον καθ. V. Milojčić το 1973, οδήγησε στην αποκάλυψη βάσεων στηλών, αγαλματιών, ενεπίγραφων βάσεων αναθημάτων και αρχιτεκτονικών μελών, καθώς και ενός αναθηματικού αναγλύφου. Αυτά βρέθηκαν ατάκτως συσσωρευμένα στον πρόναο, όπως φαίνεται και στη φωτογραφία που δημοσιεύτηκε στη συνοπτική ανασκαφική έκθεση στα AAA 7 (1974)¹. Τα παραπάνω ευρήματα μαζί με τα όστρακα ενός παναθηναϊκού αμφορέα του 4^{ου} αι.π.Χ. παρουσιάστηκαν συνοπτικά, αλλά δεν συζητήθηκαν αναλυτικότερα ούτε δημοσιεύτηκαν ενδελεχώς στη συνέχεια. Δεν γνωρίζουμε την αρχική θέση των γλυπτών αναθημάτων, δηλαδή αν ήταν στημένα εντός ή και εκτός του ιερού οικοδομήματος. Η καλή κατάσταση διατήρησης της επιφάνειας των γλυπτών που θα μας απασχολήσουν εδώ δεν είναι ενδεικτική, καθώς και να είχαν εκτεθεί στο ύπαιθρο, δεν θα διήρκησε αυτό περισσότερο από μισόν αιώνα σύμφωνα με το χρόνο δημιουργίας τους και το χρόνο εγκατάλειψης του ναού, στο τέλος του 4^{ου} ή στις αρχές του 3^{ου} αι.π.Χ.².

Τα γλυπτά που ήρθαν στο φως είναι ένα αναθηματικό ανάγλυφο με δύο μορφές και τρία αποσπασματικά αναθηματικά αγαλμάτια γυμνών αγοριών. Το ανάγλυφο Μουσείο Βόλου αρ.

* Ευχαριστίες οφείλω στον καθ. Α. Μαζαράκη Αινιάνα, διευθυντή της διενεργούμενης από το 2004 πανεπιστημιακής ανασκαφής του Τμήματος ΙΑΚΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο ιερό στο Σωρό, που μου ανέθεσε τη δημοσίευση των γλυπτών από το ιερό, καθώς και τις αρχαιολόγους της ΙΓ' ΕΠΚΑ, δρ. Α. Μπάτζιου Ευσταθίου και Φ. Τσιούκα για τη διευκόλυνση της μελέτης μου και την παροχή φωτογραφιών, αλλά και τη Δρ. Β. Μαχαίρα (Κέντρο Έρευνας της Αρχαιότητας της Ακαδημίας Αθηνών) για γόνιμες συζητήσεις. Για συζητήσεις σχετικά με τη χρονολόγηση επιγραφών ευχαριστώ τον καθ. Ι. Πίκουλα και τον αρχαιολόγο της ΙΓ' ΕΠΚΑ Χ. Ιντζεσίλογλου. Επίσης, ευχαριστώ τη διεύθυνση της ΙΕ' ΕΠΚΑ για την άδεια μελέτης και απεικόνισης του αναγλύφου στην Αρχαιολογική Συλλογή Γόννων 51, τον αρχαιοφύλακα της Εφορείας κ. Π. Ιωαννίδη, και τους συναδέλφους Ι. Λώλο και Χ. Μητσοπούλου.

1. Milojčić 1974, 61-75, εικ. 27. Για τις επιγραφές, βλ. *Bull'Épigr* 1974, 236 αρ. 316 (απλή αναφορά χωρίς σχολιασμό).

2. Που συνάδει και με την ανασκαφική εικόνα από τα νεκροταφεία του παραπλήσιου οικισμού, Τριανταφυλλοπούλου 2002, 138. Με βάση αυτή την αρχαιολογική εικόνα ο οικισμός στον οποίο ανήκε το περιαιστικό ιερό θα πρέπει να συνοικίσθηκε στο διάστημα 295-290 π.Χ. στη νέα πόλη που δημιούργησε ο Μακεδόνας βασιλιάς Δημήτριος Πολιορκητής, τη Δημητριάδα. Πρβλ. Ιντζεσίλογλου 1996, 92-93.

ευρ. Λ 782³ (εικ. 1) έχει Υ. 1,16 μ, Π. 0,545 -0,585 μ. και Β. που κυμαίνεται από 0,03 ως 0,12 μ., και παρουσιάζει τη μορφή υψηλής και στενής στήλης. Το μάρμαρο είναι υποκίτρινο και λεπτόκοκκο, πιθανότατα από το θεσσαλικό χώρο. Περισσότερο κοντά από την άποψη της τυπολογίας της στήλης που παρουσιάζει μείωση προς τα επάνω, αλλά και της τεχνοτροπίας των μορφών βρίσκεται η επιτύμβια στήλη Μουσείο Βόλου Λ396 από τις Φερές, η οποία χρονολογείται στα μέσα περίπου του 4^{ου} αι.π.Χ.⁴ και υποδεικνύει μία χρονολόγηση για το αναθηματικό ανάγλυφο από το ιερό στο Σωρό, που ίσως είναι λίγο παλαιότερο, στη μετάβαση από το α' στο β' τέταρτο του 4^{ου} αι.π.Χ. Επίσης διαφωτιστική είναι και η σύγκριση με ορισμένα γυναικεία κεφάλια από θεσσαλικές επιτύμβιες στήλες που χρονολογούνται στο β' τέταρτο του 4^{ου} αι.π.Χ., ή λίγο αργότερα και που συγγενεύουν στυλιστικά και τυπολογικά με τα κεφάλια των δύο μορφών του αναγλύφου μας (εικ. 2)⁵. Το ότι το ανάγλυφό μας δύσκολα όμως θα μπορούσε να χρονολογηθεί μετά τα μέσα του αιώνα τεκμηριώνει η σύγκριση με το επίσης αναθηματικό ανάγλυφο από την περιοχή της Φαρσάλου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας 1380, το οποίο φαίνεται περισσότερο εξελιγμένο τεχνοτροπικά⁶.

Το ανάγλυφό Λ 782, αν και η μορφή της στήλης είναι αυτή των επιτύμβιων και όχι των αναθηματικών αναγλύφων οπωσδήποτε δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιτύμβιο λόγω της θέσης εύρεσης και της εικονογραφίας του. Στο ανάγλυφο απεικονίζεται δεξιά κατά μέτωπο μία νεανική ανδρική μορφή που είναι η μεγαλύτερης κλίμακας και γιαυτό αναγνωρίζεται ως θεϊκή και μία μικρότερη γυναικεία αριστερά, επίσης κατά μέτωπο, που θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως θνητή. Η ταυτότητα των μορφών επιβεβαιώνεται από τις χειρονομίες τους. Ο αγένειος θεός που φορεί ιμάτιο που αφήνει ακάλυπτο το μεγαλύτερο μέρος του δεξιού κορμού υψώνει λυγισμένο το δεξιό χέρι με τα δάκτυλα καμπτόμενα να αγγίζουν την κόμη του, όπου δεν φέρει ταινία ή στεφάνι, αλλά έναν υποτυπώδη εφηβικό πλόκαμο στο μέσον του μετώπου (εικ. 3). Το αριστερό χέρι πέφτει χαλαρά με λυγισμένα τα δάκτυλα, αλλά χωρίς να κρατεί τίποτε, στο αντίστοιχο πλευρό. Ο νεανικός θεός που ως προς εικονογραφικό τύπο θυμίζει παραστάσεις του αγένειου Ασκληπιού αλλά και του Απόλλωνα είναι πιθανότατα όμως ο δεύτερος (όπως αναγνώρισαν και οι ανασκαφείς του αναγλύφου)⁷, καθώς το όνομα του θεού αυτού αναφέρεται στη μία από τις τρεις επιγραφές που βρέθηκαν στον πρόναο του ναού, Μουσείο Βόλου Ε 1280, με το σχολιασμό της οποίας θα επανέλθουμε στη συνέχεια. Ο Απόλλωνας είναι βέβαια ευρέως στη Θεσσαλία λατρευόμενος θεός, που συνδέεται και από τη μυθολογία με το χώρο αυτό⁸. Αξιοπρόσεκτη είναι η σπάνια χειρονομία του δεξιού χεριού του. Ο θεός δεν φαίνεται να τακτοποιεί την κόμη του ή να ασχολείται με κάποιο στεφάνι ή ταινία, που και γραπτά να αποδιδόταν δεν θα είχε ιδιαίτερο νόημα στα συμφραζόμενα της παράστασης⁹. Η εύλογη ερμηνεία της, καθώς διαφέρει και από τη χειρονομία χαλάρωσης που γνωρίζουμε από

3. Milojević 1974, 73-74, πίν. 31. Τριανταφυλλοπούλου 2002, 136, εικ. 7.

4. Biesanzt 1965, 19-20, αρ. Κ 31, πίν. 21 (περ. 360-330 π.Χ.).

5. Biesanzt 1965, 24-25, αρ. Κ 42 (Μ. Βόλου Λ 513, 375-350 π.Χ.) και Κ 43 (Μ. Βόλου Λ 523, περ. 360-330 π.Χ.) πίν. 25.

6. Biesanzt 1965, 31, αρ. L 52, πίν. 48 (περ. 360-330 π.Χ.). Decourt 1995, 81-82, αρ. 64, πίν. 8, εικ. 42. LIMC II (1984) 263, αρ. 647, πίν. 244 (375-350 π.Χ.), λ. Apollon (O. Palagia).

7. Milojević 1974, 74. Για αναθηματικά ανάγλυφα του 4^{ου} αι. π.Χ και των ελληνιστικών χρόνων από τη Θεσσαλία με τον Απόλλωνα ή τη δηλιακή τριάδα, Von Graeve 1979, και πίν. 1-3.

8. Για τον Απόλλωνα Πύθιο Τεμπείτη, Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1984, ιδιαίτ. 71-73 για τα μυθολογικά. Γενικά πρβλ. Moustaka 1983, 36-38. Επίσης βλ. τον αρχαϊκό ναό και το χάλκινο λατρευτικό άγαλμα του θεού στη Μητρόπολη Καρδίτσας: Intzesiloglou 2002, και εικ. 1-3.

9. Αντιθετα λ.χ. με την ερμηνεία απότισης τιμής στη θεότητα που δίνεται τελευταία στο νέο της αναθηματι-

τον πραξίτελικό αγαλαματικό τύπο του Απόλλωνος Λυκείου, είναι μάλλον χειρονομία επιφάνειας του θεού που εμφανίζεται στη θνητή νεαρή γυναικεία μορφή δίπλα του¹⁰, η οποία έχει υψωμένα ως τους ώμους και λυγισμένα τα δύο χέρια με την παλάμη του αριστερού στραμμένη κατ'ένωπιον.

Ένα παράλληλο για την προτεινόμενη ερμηνεία της χειρονομίας του Απόλλωνα προσφέρει το αναθηματικό ανάγλυφο του πρώιμου 4^{ου} αι.π.Χ. στο Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου Ma 743¹¹ με το Θησέα που φέρει το δεξιό χέρι με παρόμοιο τρόπο στον πύλο του, ενώ έχει το αριστερό χαμηλωμένο στο πλευρό με λυγισμένα δάκτυλα χωρίς να κρατεί κάτι (εικ. 4), όπως και ο Απόλλωνας του θεσσαλικού αναγλύφου. Στα παραπάνω ανάγλυφα η χειρονομία της θεϊκής ή ηρωικής μορφής φαίνεται ότι λειτουργεί αντίστοιχα προς τη χειρονομία του απεικονιζόμενου σε κάθε περίπτωση λατρευτή¹². Στο ανάγλυφο του Λούβρου ο αναθέτης Σώσιππος που παρουσιάζει τον έφηβο γιό του στο Θησέα, έχει υψωμένο το δεξιό χέρι του προς τον ήρωα με ανοικτή την παλάμη και στραμμένη προς τα έξω, ακριβώς όπως και η νεαρή γυναίκα στο θεσσαλικό αναθηματικό ανάγλυφο. Το ότι αυτή έχει και τα δύο χέρια υψωμένα είναι ένα σχετικά ασυνήθιστο στα αναθηματικά ανάγλυφα μοτίβο δέησης-προσευχής¹³ που εμφανίζεται όμως και σε μία γυναίκα λατρεύτρια στο ανάγλυφο από το ιερό του Ασκληπιού στην Αθήνα ΕΑΜ 1377 των χρόνων 340-330 π.Χ (εικ. 5)¹⁴. Στον τοπικό, ανεξάρτητο από άλλα εικονογραφικά πρότυπα λατρευτικό χαρακτήρα του θεσσαλικού αναθηματικού αναγλύφου οφείλεται η μετωπική στάση της λατρεύτριας.

Το ακέφαλο παιδί ή μάλλον μελλέφηβος Μ. Βόλου Λ 785 (Υ. 0,74 μ. με την πλίνθο, Π. 0,40 μ., μέλη συγκολλημένα) (εικ. 6) με στηρίζον σκέλος το αριστερό, κρατεί στο λυγισμένο και προβαλλόμενο αριστερό χέρι υδρόβιο πτηνό (πιθανόν χήνα), με ίχνη ερυθρού χρώματος και στηρίζεται με το χαμηλωμένο δεξιό σε πεσσίσκο. Παρουσιάζει έντονα ζυγισμένη στάση και πατάει σε ελλειψοειδή πλίνθο (0,23 x 0,13 μ., Υ. 0,045 μ.)¹⁵. Παρόμοιο είναι το μαρμάρινο αγαλμάτιο παιδιού που κρατεί όμως με διαφορετικό τρόπο το πτηνό και φέρει και ιματίδιο από το ιερό της Άρτεμης στην Κέρκυρα, Αρχ. Μουσείο Κέρκυρας 151 του πρώιμου 3^{ου} αι.π.Χ. και ιδίως ένα αγαλμάτιο από το ιερό του Εσμούν στη Σιδώνα, από το γ' τέταρτο του

κής στήλης από το Σούνιο (Αθήνα, ΕΑΜ 3344), που έφερε ταινία νικητή, από την οποία αποσπούσε το κόσμημα με το δεξί χέρι: Schäfer 1996, 134-140, ιδιαίτ. 134-138, εικ. 1, πίν. 19.

10. Rolley 1999, 262-263. LIMC II (1984) 193-194, αρ. 34, πίν. 184, λ. Apollon (O. Palagia). Παρόμοια πρέπει να ήταν η θέση του δεξιού χεριού του γιού του Ασκληπιού στο ανάγλυφο στην Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptotek 1430: Leventi 2003, 129, αρ. R 1, πίν. 7 (περ. 420 π.Χ.). Ωστόσο στην περίπτωση αυτή η χειρονομία μπορεί να έχει και τη σημασία απόδοσης τιμής προς άλλη απεικονιζόμενη θεότητα, βλ. Leventi 2003, 51 και σημ. 31. Η χειρονομία του Απόλλωνα είναι παραλλαγή αυτής του *ἀποσκοπεῖν* που η Jucker 1956, 26-38, 97-101, αποδίδει σε κατώτερους αλλά και γονιμικούς θεούς.

11. LIMC VII (1994) 949, αρ. 322, λ. Theseus (J. Neils). Hamiaux 2001, 142 αρ. 135 με εικ. Η σκηνή στο ανάγλυφο αποδίδει μία από τις παραστάσεις ή επιτελειώσεις παιδων: Λεβέντη 1999-2000, 89-96.

12. Πρβλ. το αναθηματικό ανάγλυφο με την Περσεφόνη και τον επικεφαλής λατρευτή στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ωρωπού 480 (τέλος 5^{ου} αι.π.Χ.): Jakov-Voutiras 2005, 121 αρ. GR 64, πίν. 21.

13. Για το μοτίβο αυτό, Jakov-Voutiras 2005, 120-123 και ιδιαίτ. 120 σε αναφορά με το ανάγλυφό μας.

14. Καλτσάς 2001, 215, αρ. 422 με εικ. Leventi 2003, 143, αρ. R 37, πίν. 27. Λατρευτές με υψωμένο το δεξί χέρι και την παλάμη προς τα έξω στραμμένη σε μία παραλλαγή του μοτίβου συναντάμε και πάλι στα ασκληπιακά ανάγλυφα ΕΑΜ 1345: Καλτσάς 2001, 212, αρ. 432 με εικ. Leventi 2003, 139 αρ. R 25, πίν. 22 και ΕΑΜ 1333: Καλτσάς 2001, 226, αρ. 475 με εικ. Leventi 2003, 153, αρ. R 70, πίν. 46

15. Milojević 1974, 72, εικ. 30. Vorster 1983, 159, 360, αρ. 86, πίν. 6 (σχέδιο) περ. 330 π.Χ.

4^{ου} αι.π.Χ., το οποίο φαίνεται σύγχρονο με το αγαλμάτιο από το Σωρό¹⁶. Το αγαλμάτιο Λ 785 παρουσιάζει διακριτικό πλάσιμο χωρίς τονισμένες μεταβάσεις ανάμεσα στους μύες και ρέοντα περιγράμματα που συναντάμε σε μορφές νεαρής ηλικίας, όχι ιδιαίτερα αθλητικές, από τα χρόνια περίπου 330-320 π.Χ. όπως το παιδί του Μαραθώνα στο ΕΑΜ Χ 15118 και ο Θάνατος στον ανάγλυφο σπόνδυλο του Εφέσιου Αρτεμισίου, στο Βρετανικό Μουσείο 1206¹⁷.

Το δεύτερο αγαλμάτιο, Μουσείο Βόλου Λ 784 είναι ένα ακέφαλο, καθιστό αγαλμάτιο νηπίου (Υ. 0,29, Π. 0,38 μ.) που στηρίζεται σε επίσης ελλειψοειδή, αλλά θραυσμένη πλίνθο (0,35 x 0,18 μ. Υ. 0,05 μ.) (εικ. 7). Το παιδί στήριζε το χαμηλωμένο αριστερό χέρι πιθανότατα στην πλίνθο, ενώ υψώνει λυγισμένο το δεξιό, κρατώντας ένα αντικείμενο (μεταλλικό κυλινδρικό στέλεχος). Τα σκέλη είναι το δεξιό λυγισμένο έντονα στο γόνατο και το αριστερό με την κνήμη οριζόντια ακουμπισμένη στην πλίνθο. Με χαρακτηριστικό τρόπο το γεννητικό όργανο του παιδιού προβάλλεται επάνω στο κατώτερο μέρος της αριστερής κνήμης¹⁸. Παρόμοια παιδάκια είναι γνωστά από το ιερό του Εσμούν στη Σιδώνα και κρατούσαν στο ανυψωμένο δεξιό χέρι πτηνό, ενώ στο χαμηλωμένο αριστερό πτηνό, μπάλα ή καρπό συνήθως, μερικά μάλιστα φέρουν και ιμάτιο και σπανιότερα απλώς ακουμπούν το χέρι στην πλίνθο, όπως ίσως και το δικό μας¹⁹. Και το άγαλμα του καθιστού νηπίου φαίνεται σύγχρονο με το όρθιο παιδί.

Τέλος, πολύ αποσπασματικά διασώζεται ένα ακόμη αγαλμάτιο ιστάμενου παιδιού, Αρχ. Μουσείο Βόλου Λ 783 (Υ. 0,22 μ.), που διατηρεί τη δεξιά κνήμη στο μεγαλύτερο μέρος της και μικρό τμήμα από ιμάτιο πάνω στην πλίνθο (0,175 x 0,14 μ., Υ. 0,045 μ.) καθώς και ίχνη από το αριστερό άκρο πόδι (εικ. 8)²⁰. Το παιδάκι αυτό μπορεί να αποκατασταθεί περίπου όπως ένα ιστάμενο αγόρι με ιμάτιο που πέφτει γύρω από το αριστερό χέρι και ακουμπά στην πλίνθο ανάμεσα στα άκρα πόδια στο Αρχ. Μουσείο Πειραιά 246, από τις αρχές του 2^{ου} αι.π.Χ., (εικ. 9), από το πειραιϊκό Ασκληπιείο²¹, ενώ το αγαλμάτιο από το Σωρό, θα ήταν σύγχρονο και από το ίδιο εργαστήριο με τα δύο άλλα, όπως δείχνει το τοπικό θεσσαλικό μάρμαρο που χαρακτηρίζει και τα τρία και η κοινή διαμόρφωση των πλίνθων τους.

Η ανάθεση αγαλματιών παιδιών ή και εφήβων είναι εξαιρετικά διαδεδομένη σε Ασκληπιεία και ιερά θεραπευτών και κουροτρόφων θεών στον ελληνικό χώρο (Επίδαυρος, Ασκληπιείο Αθήνας, Λισσός στην Κρήτη, Θεσπιές, Αμφιάρειο Ραμνούντα και Ωρωπού, ιερά Βραυρωνίας και Μουνιχίας Αρτέμιδος στην Αττική, Ειλειθυίας στις Άγρες της Αττικής, καθώς και σε αταύτιστα σήμερα ιερά, ενώ προέρχονται και από τις ελληνικές αποικίες, όπως η Κυρήνη²².

16. Για το αγαλμάτιο στην Κέρκυρα, Vorster 1983, 364, αρ. 98, πίν. 18,3. Για το αγαλμάτιο από το ιερό του Εσμούν, Stucky 1993, 90, αρ. 147, πίν. 33.

17. ΕΑΜ Χ 15118: Καλτσάς 2001, 242-243, αρ. 509 με εικ. Βρετανικό Μουσείο 1206: Rügler 1988, 54-55, 69-73, 151-155, πίν. 13,1.

18. Miložić 1974, 72, εικ. 32. Vorster 1983, 198-199, 380-381, αρ. 152 (γ' τέταρτο 4^{ου} αι. π.Χ.)

19. Βλ. Stucky 1993, 83-84, αρ. 98 και 100, πίν. 23, 85-86, αρ. 108 -110, πίν. 26-27, και 86, αρ. 113-114, πίν. 28 που βρίσκονται περισσότερο κοντά ως προς τη στάση με το θεσσαλικό αγαλμάτιο.

20. Miložić 1974, 72, εικ. 33.

21. Vorster 1983, 170-171, 366, αρ. 104. πίν. 19,1-2. Von Eickstedt 2001, 38 και σημ. 99, εικ. 21.

22. Η αναφορά εδώ είναι ενδεικτική. Ασκληπιείο Επιδαύρου: Καλτσάς 2001, 262-263, αρ. 548 (αγαλμάτιο αγοριού ΕΑΜ 300) και 549 (σύμπλεγμα 5 αγαλματιών ΕΑΜ 304+309+310) με εικ. Ασκληπιείο Αθήνας: Καλτσάς 2001, 270, αρ. 564 (αγαλμάτιο αγοριού ΕΑΜ 2211) με εικ. Από Λιλαία (Λαμία): Καλτσάς 2001, 270, αρ. 563 (αγαλμάτιο αγοριού ΕΑΜ 2772) με εικ. Από ιερό Ειλειθυίας στις Άγρες: Καλτσάς 2001, 268, αρ. 559 και 560 (αγαλμάτια κοριτσιών ΕΑΜ 694 και 693) με εικ. 270-271, αρ. 565 και 566 (αγαλμάτια κοριτσιών ΕΑΜ 696 και 695) με εικ. Κεφαλή αγαλματιού στο Μουσείο Άνδρου 4 από Παλαιόπολη, τέλος 4^{ου} αι.π.Χ.: Παλαιοκρασσά 1980, 20, αρ. 3, πίν. Ζζ. Για ένα άγαλμα κοριτσιού στο Αρχαιολογικό Μουσείο Παλαιόπολης Άνδρου, ΑΣΠ 104, Τελεβάντου 1996, 106, εικ. 76 (αναφερόμενο ως ανδρική μορφή). Για τα ιερά της Άρτεμις στην Αττική: Vorster 1983, 57-69. Λεβέντη

Ιδιαίτερα σημειώνουμε ότι μαρτυρούνται και στο δελφικό ιερό του Απόλλωνα²³. Η διάδοσή τους εκτείνεται από το β' μισό του 4^{ου} αι.π.Χ. ως τα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια. Πιθανότατα δεν πρόκειται αποκλειστικά για αναθέσεις ασθενών παιδιών, αλλά και εύρωστων και υγιών ως αναγνώριση της συμβολής της θεότητας στην ανάπτυξή τους, αν λάβουμε υπόψιν μας μάλιστα το ιδιαίτερα μεγάλο ποσοστό παιδικής θνησιμότητας στην αρχαιότητα, ενώ σε μερικές περιπτώσεις ίσως αποτελούσαν ευχητήριο ή ευχαριστήριο ανάθημα άτεκνων ζευγαριών για ευγονία²⁴. Από το β' μισό του 4^{ου} αι.π.Χ. εμφανίζονται τα ιερά των ιαματικών θεών και στη Θεσσαλία²⁵, όπου παρόμοια αγαλμάτια είναι γνωστά από ιερά του Ασκληπιού στους Γόννους, στην αρχαία πόλη Κιέριον στο Ν. Καρδίτσας, και από την περιοχή της Τρίκκης, αν και εδώ η σύνδεση με το μαρτυρημένο στην αρχαία παράδοση Ασκληπιείο δεν είναι ασφαλής²⁶. Επίσης ένα αγαλμάτιο χλαμυδοφόρου εφήβου από τη Μελίβοια άλλοτε στην Αρχαιολογική Συλλογή Αλμυρού, σήμερα Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 278, που είχε παλιότερα ερμηνευθεί ως Ερμής, μαζί και με κάποια άλλα αγαλμάτια παιδιών από την ίδια περιοχή ίσως προέρχονται από ένα ανάλογο ιερό, ενώ πρόσφατα ήρθαν στο φως και αγαλμάτια παιδιών από το Ασκληπιείο στην Πεπάρηθο²⁷.

Τα παλαιότερα παραδείγματα αγαλματίων παιδικών μορφών προέρχονται από την Κύπρο, υποδηλώνονται με το συμβατικό όρο *temple boys* και εμφανίζονται στο β' μισό του 5^{ου} αι.π.Χ. Με τον παραπάνω όρο χαρακτηρίζεται κυρίως ο τύπος του καθιστού παιδιού, ο οποίος και αντιπροσωπεύεται από το αγαλμάτιο από το Σωρό, Μουσείο Βόλου Λ 784 (εικ. 7). Τα κυπριακά παραδείγματα, είναι όλα αγόρια στον προαναφερθέντα τύπο από ασβεστόλιθο, και

1999-2000, 88, σημ. 6. Για το Ασκληπιείο στη Λισσό της Κρήτης: Λεβέντη 1999-2000, 87-88, σημ. 2. Για τα αγάλματα παιδιών από Θεσπιές στο αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών: De Ridder 1922, 225-231, 245-246, αρ. 13-23, εικ. 5-9, αρ. 32, εικ. 18, αρ. 52, εικ. 24. Vorster 1983, 342-343, αρ. 34, 350, αρ. 57, 359, αρ. 83, 359, αρ. 84, 368, αρ. 109-112, 371, αρ. 121, 378-379, αρ. 146-148. Ωρωπός: Vorster 1983, 340, αρ. 27, 358, αρ. 78, 366, αρ. 102-103, 370, αρ. 119, 372, αρ. 124. Ραμνούς, Πετράκος 1999, 315, σημ. 491, εικ. 224. Κυρήνη: Vorster 1983, 338-339, αρ. 21, 347, αρ. 49, 352, αρ. 63, 377, αρ. 141, 383, αρ. 158. Σπανιότερα είναι αγάλματα παιδιών από νεκροταφεία, λ.χ. στη Χαλκίδα και από το νεκροταφείο της Αλεξάνδρειας Hadra: Vorster 1983, 345, αρ. 43 και 344 και αρ. 3, αντίστοιχα. Γενικά για τις προελεύσεις βλ. Vorster 1983, 84.

23. Για τα παιδιά από το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς: Vorster 1983, 345 -346, αρ. 44-45 και 364, αρ. 97^a και 387, αρ. 169, πίν. 4,4 και 25,4. Για μία τουλάχιστον πιθανή περίπτωση ανάθεσης αγαλματίου παιδιού στον Απόλλωνα στη Δήλο, βλ. Vorster 1983, 357, αρ. 75 (A 5217). Πρβλ. και Vorster 1983, 357, αρ. 73-74.

24. Vorster 1983, 249, 253. Beer 1985, 388-389. Stucky 1993, 56-60. Λεβέντη 1999-2000, 88.

25. Gorrini 2002-2003, 176, σημ. 150, εικ. 6. Για τις νομισματικές μαρτυρίες για τη λατρεία του Ασκληπιού στο θεσσαλικό χώρο, που ανάγονται στο τέλος 5^{ου} και αρχές 4^{ου} αι. π.Χ. Moustaka 1983, 137-138, αρ. 181-185, πίν. 5-6,11.

26. Για τους Γόννους βλ. Αρβανίτου-Μεταλληνού 1982, 244-250, εικ. 1-3. Για τα γλυπτά από το Κιέριον, πληροφορία του ανασκαφέα Χ. Ιντζεσίλογλου, τον οποίο ευχαριστώ από τη θέση αυτή. Πρβ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006, 269 σημ. 23. Ο Τζιαφάλιας 1988, ιδιαίτ. 199-201, συνέδεσε την αποκάλυψη μνημειωδών οικοδομημάτων της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου που αποδίδονται στην αγορά της Τρίκκης με τις μαρτυρίες της γραπτής παράδοσης για την ύπαρξη στη θεσσαλική αυτή πόλη του αρχαιότερου ιερού του Ασκληπιού, χωρίς όμως να υπάρχουν σχετικές επιγραφικές ενδείξεις. Για το αγαλμάτιο του παιδιού που προέρχεται από περισυλλογή αρχαιοτήτων στην πόλη των Τρικάλων (σήμερα χαμένο), βλ. Καστριώτης 1903, 49, πίν. 12. Vorster 1983, 369, αρ. 113.

27. Αγαλμάτιο εφήβου στον Αλμυρό, Γιαννόπουλος 1930, 169, αρ. 2, εικ. 1α-β (τέλος 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι.π.Χ.). Biesanzt 1965, 31 αρ. 38, πίν. 43 (β' μισό του 4^{ου} αι.π.Χ.). Αρβανίτου-Μεταλληνού 1982, 250 σημ. 14. Αγαλμάτιο εφήβου επίσης, Γιαννόπουλος 1930, 171-172, αρ. 3, εικ. 2 (τέλος 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι.π.Χ.). Biesanzt 1965, 31, αρ. 39 και κορμός παιδίσκης: Γιαννόπουλος 1930, 172, αρ. 4, εικ. 3 (α' μισό 3^{ου} αι.π.Χ.). Biesanzt 1965, 30, αρ. 30. Όλα τα αγαλμάτια προέρχονται από τη Μελίβοια και ερμηνεύτηκαν από το Γιαννόπουλο ως μορφές θεών. Για την Πεπάρηθο, Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2005, 162-163, εικ. 216. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006, 269, αρ. 2-3, 281, εικ. 10-11.

ντυμένα, συχνά μάλιστα με εκτεθειμένο το γεννητικό όργανο.²⁸ Πρόκειται για αφιερώματα στον Melqart –Ηρακλή, στον Απόλλωνα (Κούριον) και την Άρτεμη²⁹. Στον 5^ο και 4^ο αι.π.Χ. μεγάλος αριθμός από αναθηματικά αγαλμάτια κυρίως αγοριών, στον ελληνικό γυμνό τύπο εμφανίζεται με μεταφορά του κυπριακού εθίμου στο ιερό του Εσμούν στη Σιδώνα, φοινικικού θεού της ίασης, της βλάστησης και της αναγέννησης που προσομοιάζει όμως και με τον Απόλλωνα ως προς την ιαματική ιδιότητα στα κλασικά χρόνια³⁰. Τα αγάλματα των παιδιών σχεδόν εξαφανίζονται από το ιερό αυτό τον 3^ο π.Χ.³¹

Από το β' μισό του 4^{ου} αι.π.Χ. και εξής μαρμάρινα αγαλμάτια παιδιών εμφανίζονται ως αναθήματα και σε ελληνικά ιερά, με μεταφορά πιθανότατα του κυπρο-φοινικικού εθίμου³². Η ιδιαίτερη προβολή του γεννητικού οργάνου, που χαρακτηρίζει αρχικά τον κυπριακό τύπο των *temple boys* επιβιώνει και στα φοινικικά και ελληνικά παραδείγματα, όπως στο καθιστό αγόρι από το ιερό στο Σωρό, όπου το μοτίβο έχει πλέον τυποποιηθεί και φαίνεται να έχει χάσει την όποια αρχική σημασία του.

Το λατρευτικό έθιμο της ανάθεσης αγαλμάτων παιδιών και εφήβων αρχικά τουλάχιστον στον Α. μεσογειακό κόσμο συνδεόταν πιθανότατα με τον Απόλλωνα. Στη συνέχεια διαδόθηκε σε πολλά ελληνικά ιερά για άλλους θεούς κατ'εξοχήν κουροτρόφους όπως ο Ασκληπιός, αλλά και για θεούς που κατά περίπτωση αναλαμβάνουν την ιδιότητα του ιατρού και του κουροτρόφου, όπως για παράδειγμα ο Ποσειδάνας στη Θεσσαλία και στην Τήνο³³.

Στον ελληνικό χώρο πάντως είναι γνωστά και αγαλμάτια κοριτσιών, κυρίως από ιερά γυναικείων θεοτήτων και σε μεγάλο αριθμό μαζί με αγαλμάτια αγοριών από το Ασκληπιείο της Λισσού.³⁴ Τα αγαλμάτια από το ιερό στο Σωρό ωστόσο αποδίδουν αγόρια, διαπίστωση που επιτρέπει την υπόθεση ότι πρόκειται για αναθέσεις οι οποίες αφορούσαν περισσότερο στην

28. Beer 1985, 388 και σημ. 24-25. Beer 1994. Karageorghis 2005, 167. Η καθιέρωση αυτού του όρου για τα κυπριακά παραδείγματα οφείλεται στη Beer. Το ιδιαίτερο μοτίβο ίσως αναφέρεται στην περιτομή που υφίσταντο μικρά αγόρια, και η οποία συνδέεται ιδιαίτερα με την εγκατάσταση Φοινίκων στο νησί: Beer 1987, 23. Αντίθετα, Stucky 1993, 58.

29. Beer 1985, 386-387. Karageorghis 2005, 167, 180-182, εικ. 174. Για αναθήματα αγοριών στον Απόλλωνα (Υλάτη) στο Κούριον της Κύπρου που είναι δυνατόν να αναφέρουν το θεό με την προσωνμία και Λήναιος (θεός του κρασιού, επίθετο κατεξοχήν του Διονύσου), βλ. τα αγαλμάτια της Συλλογής Cesnola στη Ν. Υόρκη, Metropolitan Museum of Art 74.51.2310 (5^{ος} αι.π.Χ. πιθανόν), 74.51.2311, 74.51.2309, 74.51.2337, 74.51.2339 (4^{ος} αι.π.Χ.): Mitford 1971, 45-56, αρ. 18-22 με εικ., ορισμένα με τις ενεπίγραφες βάσεις σε κυπριακή συλλαβική γραφή. Πρβ. Beer 1985, 386 και σημ. 4.

30. Stucky 1984, 43-46, ιδιαίτ. 45. Από την ύστερη ελληνιστική περίοδο ο Εσμούν ταυτίζεται με τον Ασκληπιό, αλλά με τη μορφή μιας συγκρητιστικής θεότητας με χαρακτηριστικά και του Διονύσου.

31. Stucky 1993, 58, 60. Στο α' μισό του 3^{ου} αι.π.Χ. η απεικόνιση μιας πομπής αγοριών που μεταφέρουν κλαδιά και ιππεύουν ζώα σε ένα οικοδόμημα του ιερού του φοινικικού θεού μαρτυρεί ωστόσο τη συνέχεια του χαρακτήρα της επιτόπιας λατρείας: Stucky 2004, 11-12, πίν. 7, που συνδέει την παράσταση αυτή με μία εορτή ανάλογη με τα αττικά Απατούρια προς τιμήν του Απόλλωνα. Blas De Roblès-Pieri-Yon 2004, 62 με εικ.

32. Stucky 1993, 59. Πήλινα παραδείγματα εμφανίζονται ήδη στον 5^ο αι. π.Χ.: Merker 2000, 68-73, 187, αρ. 227-231, πίν. 19 (ιερό Δήμητρας, Κόρινθος).

33. Για τη Θεσσαλία βλ. την επιγραφή από τη Λάρισα, α' μισού 4^{ου} αι. π.Χ.: IG IX 2, 585 με ανάθεση από πατέρα «υπέρ του παιδός Αυτονόου» στον Ποσειδάνα. Για την Τήνο βλ. τα κεφάλια παιδικών μορφών, 3^{ου} – 2^{ου} αι. π.Χ. από το ιερό του Ποσειδάνα και της Αμφιτρίτης στα Κιόνια: Queyrel F. στο Étienne-Braun 1986, 304-305, αρ. 57-58, πίν. 154-155 (αρ. ευρ. Α 163 και Α 162). Για τον Ποσειδάνα ως ιατρό και κουροτρόφο στην Τήνο: Étienne-Braun 1986, 184-186 και σημ. 417b. Queyrel F. στο Étienne-Braun 1986, 304. Βλ. επίσης ενεπίγραφη βάση με ανάθημα για το παιδί Αριστέα από το γονείς του από το ίδιο ιερό: IG XII 5, 916.

34. Για την πληροφορία αυτή ευχαριστώ τη συνάδελφο Δρ. Β. Μαχαίρα που ετοιμάζει τη δημοσίευση των παιδικών αγαλμάτων από το ιερό του Ασκληπιού στη Λισσό.

ευγονία των αναθετών και την ευόδωση της ανάπτυξης των αρσενικών παιδιών που εξασφάλιζαν τη συνέχεια του οίκου και της πόλης³⁵, χωρίς βέβαια να αποκλείει και την ίαση.

Τα αγαλμάτια παιδιών από το Σωρό προέρχονται από ένα ιερό του Απόλλωνα και όχι από ένα ιερό του Ασκληπιού όπως είναι συνηθέστερο στην Ελλάδα. Παρόμοιο φαινόμενο διαπιστώνεται όπως είδαμε στο ιερό του Εσμούν/Απόλλωνα στη Φοίνικη, στο ιερό του Απόλλωνα στο Κούριον της Κύπρου, αλλά και στο πλησιέστερο στο θεσσαλικό χώρο δελφικό ιερό του Απόλλωνα. Ο Απόλλωνας, πατέρας του Ασκληπιού, ήταν ο ίδιος θεός της γονιμότητας αλλά και ιατρός³⁶, και με αυτές τις ιδιότητες τιμάται ακόμη και μετά τη διάδοση της λατρείας του Ασκληπιού στον ελληνικό κόσμο στον ύστερο 5^ο και 4^ο αι.π.Χ., όχι μόνον στην περιφέρεια αυτού³⁷, αλλά και στο ιερό της Επιδαύρου, κοινό ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα και του Ασκληπιού, όπως αποδέχεται η σύγχρονη έρευνα³⁸.

Επομένως και στο ιερό στο Σωρό λατρευόταν ο Απόλλωνας ως θεός κουροτρόφος, και σε αυτόν γίνονταν οι αναθέσεις των παιδικών αγαλμάτων. Την επιβεβαίωση προσφέρει η ενεπίγραφη μαρμάρινη βάση στο Μουσείο Βόλου Ε 1280 που βρέθηκε και αυτή στον πρόναο μαζί με τα αγαλμάτια των παιδιών³⁹. Έχει Υ. 0,15 Μ. 0, 64 και Π. 0,35 μ. Δύο τόρμοι ανοίγονται στην ανώτερη επιφάνειά της, ένας κυκλικός σχεδόν, διαμέτρου 0,20 μ. και κάθετα σε αυτόν ένας ελλειψοειδής διαστάσεων 0,28 × 0,165 μ. Στην πρόσθια επιφάνεια είναι χαραγμένη η επιγραφή Φιλοκράτης|ὑπὲρ Εὐκτῆμονος| καὶ Ἴπποκράτους| Απόλλωνι. Πιθανή φαίνεται η χρονολόγηση της επιγραφής στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι.π.Χ. Όπως προκύπτει επιπλέον από το περιεχόμενο της πρόκειται για ανάθεση ενός πατέρα στον Απόλλωνα ὑπὲρ των υιών του. Ανάλογες αναθηματικές επιγραφές ὑπὲρ της υγείας και προστασίας παιδιών ή άλλων συγγενών γνωρίζουμε από την Θεσσαλία και ιδίως την Αττική τον 4^ο αι.π.Χ.⁴⁰. Οι τόρμοι μάλιστα στην ανώτερη επιφάνεια της ενεπίγραφης βάσης φαίνεται εύλογο να προορίζονταν για την ένθεση των μαρμαρίνων πλίνθων των αγαλμάτων αυτών των αγοριών⁴¹. Ωστόσο οι ακριβείς διαστάσεις των τόρμων της βάσης του Σωρού και εν μέρει το σχήμα και η διευθέτησή τους ως προς την πρόσθια πλευρά της δεν ταιριάζουν με τις ελλειψοειδείς πλίνθους των αγαλμάτων αγοριών από το ιερό. Αυτό το στοιχείο μας επιτρέπει όμως να υποθέσουμε ότι στο β' μισό του 4^{ου} αι.π.Χ. είχαν ανατεθεί εδώ και άλλα αγαλμάτια παιδικών μορφών που δεν σώθηκαν.

Επιστρέφοντας στο αναθηματικό ανάγλυφο που απεικονίζει πιθανότατα το θεό Απόλλωνα, παρατηρούμε τα εικονογραφικά στοιχεία που ενισχύουν την ιδιότητά του ως κουροτρόφου. Ο εικονογραφικός τύπος του είναι σε χρήση στον ύστερο 5^ο αι.π.Χ. για τον

35. Διαφωτιστική είναι και η επιγραφή στη βάση ενός από τα παλαιότερα αγάλματα αγοριών από το ιερό του Εσμούν, από εισηγμένο (ελληνικό) μάρμαρο, στο Αρχ. Μουσείο Βηρυτού, που χρονολογείται στη δεκαετία 430-420 π.Χ. Η επιγραφή στο φοινικικό αλφάβητο, αναφέρει ότι ο βασιλιάς Baalschilem ανέθεσε το παιδί (του) στο ιερό του θεού Εσμούν, επιζητώντας την ευλογία του: Vorster 1983, 375, αρ. 127. Stucky 1993, 84, αρ. 101, πίν. 24. Πρβλ. Vorster 1983, 253. Δε διαθέτουμε στην Ελλάδα εικονογραφικές μαρτυρίες για ίασεις μικρών παιδιών, όπως συμβαίνει σε αγαλμάτια παιδιών με σωματικές δυσμορφίες από την Ετρουρία: Beer 1987, 25-29.

36. Για τον Απόλλωνα αλεξικάκο και γονιμικό θεό, RE II (1896) 10-11 και 15-16 λ. Apollon (K. Wernicke). Vorster 1983, 55 και σημ. 176.

37. Stucky 1984, 43. Πρβλ. και το ναό του Απόλλωνα ιατρού στο Παντικάπαιον περίπου από το 460 π.Χ., που ταυτίζεται με βάση αναθηματικές επιγραφές: Tolstikov 2003, 723, πίν. 8.

38. Lambrinouidakis 2002, 219.

39. Miložič 1974, 74, εικ. 29 και εικ. 27.

40. IG II² 4588: [Φ]ίλη ταῖν θεαῖν | [ε]ὔξαμένη ὑπὲρ | τοῦ παιδίου, IG II² 4613: Λυσιστράτη [- - -] | ὑπὲρ τῶν παιδ[ίων] | Ἡρακλεῖ ἀνέθηκε. Βλ. και σημ. 33 (Θεσσαλία).

41. Μία παρόμοια βάση χωρίς επιγραφή γνωρίζουμε και από το ιερό του Εσμούν/Απόλλωνα στη Σιδώνα: Stucky 1993, 54 και σημ. 411, 150, αρ. 230, πίν. 54.

Απόλλωνα στην αττική αγγειογραφία και λιγότερο σε ανάγλυφα⁴², αλλά μοιάζει επίσης με τον τύπο του γενειοφόρου Ασκληπιού⁴³. Κυρίως ανακαλεί όμως τον αγαματικό τύπο του νεανικού αγένειου Ασκληπιού, που γνωρίζουμε μόνον από τα μνημεία των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων που ίσως ανάγονται σε αγάλματα του 4^{ου} αι.π.Χ., μαρτυρημένα σε μεταγενέστερες φιλολογικές πηγές⁴⁴. Στο ανάγλυφο ο Απόλλωνας χαρακτηρίζεται από νεανικότητα που ενισχύεται από τον υποτυπώδη εφηβικό πλόκαμο πάνω από το μέτωπό του⁴⁵, καθώς επίσης και από την παρουσία της νεαρής γυναικείας μορφής, που ίσως χρεωστούσε την ανάπτυξη της στο θεό. Γυμνός σχεδόν και με τα μαζεμένα ψηλά μαλλιά στο νεανικό τύπο κουροτρόφου θεού απεικονίζεται και ο Απόλλων Πύθιος⁴⁶ στο ανάγλυφο με τη δηλιακή τριάδα στην Αρχαιολογική Συλλογή Γόννων 51 που φέρει αναθηματική επιγραφή στο επιστύλιο, και ανάγεται στον ύστερο 4^ο και στις αρχές του 3^{ου} αι.π.Χ (εικ. 10)⁴⁷.

Η ασυνήθιστη ανάθεση αγαματίων αγοριών σε ένα θεσσαλικό ιερό του Απόλλωνα ίσως οφείλεται σε εμμονή στην πατροπαράδοτη λατρεία του ως παίηονα και κουροτρόφου θεού, αλλά και στις επαφές που ανέπτυξε το παράκτιο αυτό ιερό του θεού με τον αιγαιακό και το μεσογειακό κόσμο, όπου συναντάμε τέτοια αναθήματα στον Απόλλωνα ήδη στον 5^ο αι. π.Χ. Δεν γνωρίζουμε τη λατρευτική επίκληση του Απόλλωνα στο περιαστικό ιερό του Σωρού, αλλά η λατρεία του φαίνεται ότι ήταν προσανατολισμένη τόσο στον κόσμο του Αιγαίου όσο και στην ενδοχώρα της Θεσσαλίας.

42. Α.χ. αττικός ερυθρόμορφος καλυκωτός κρατήρας στο Παρίσι, Λούβρο G 496: ARV² 1190,24 (περ. 420 π.Χ.). LIMC II (1984) 298, αρ. 954, πίν. 266, λ. Apollon (W. Lambrinudakis-O.Palagia). Αττικός ερυθρόμορφος καλυκωτός κρατήρας στο Hermitage St 1807, τέλη 5^{ου} αι. π.Χ.: LIMC II, 279, αρ. 768^a, πίν. 250. Αττική ερυθρόμορφη οινοχόη Kassel, Hessisches Landesmus. T 43. ARV² 1185,77 (430-420 π.Χ.) LIMC II, 300, αρ. 981, πίν. 268. Πρβλ. και τον καθιστό ματιοφόρο Απόλλωνα στο αναθηματικό ανάγλυφο του Βακχίου, Αθήνα, ΕΑΜ 1389, περ. 400 π.Χ.: LIMC II, 265, αρ. 657, πίν. 237.

43. Βλ. χαρακτηριστικά τον Ασκληπιό στο αναθηματικό ανάγλυφο, Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας 169: Leventi 2003, 130, αρ. R 4, πίν. 10 (περ. 400 π.Χ.).

44. LIMC II (1984) 892-893, αρ. 25, 31-33, πίν. 633-634, λ. Asklepios (B. Holtzmann).

45. Για τον πλόκαμο (πλοχμός ή σκόλλυς: Πολυδ. Β 30) που αποκόπτεται στην εφηβεία και προσφέρεται ως θρεπτήριο σε κουροτρόφους θεούς, ενίοτε δε τον φέρουν και οι ίδιοι αυτοί θεοί, βλ. Harrison 1988, 250-253. Λεβέντη 1999-2000, 97-98. Leventi 2003, 62 και σημ. 117, 72.

46. Για την κόμμωση και την σημασία της πρβλ. Harrison 1988, 253-254.

47. Από τη Ζεστή (Λαμπρούνο): Helly 1973, 168, αρ. 181^a, πίν. XXIV. Von Graeve 1979, 145, 146, 50, 152-153, πίν. 3,1.

SUMMARY

**THE SCULPTURAL DEDICATIONS AND THE DEITY WORSHIPPED
IN THE SANCTUARY AT SOROS**

Iphigeneia Leventi

A votive relief and three fragmentary statues of young boys came to light during the excavation conducted in the east porch of the temple at Soros by the late Prof. V. Miložčić in 1973. These sculptural dedications are here studied and associated with an inscribed base which bore similar statues of boys dedicated by their father to Apollo. The young god portrayed on the relief together with a woman worshiper in frontal position is identified as Apollo judging by his youthful iconography which betrays his character as a kourotrophic deity. This side of the god worshiped according to all evidence in the temple of Soros is further exemplified by the statuary dedications. Furthermore this paper tries to trace the evidence for statues of children dedicated in sanctuaries of several deities possessing healing and kourotrophic powers in the Greek world, primarily Asklepios. It is especially intriguing, however, that in the sanctuary of Soros such dedications are attested in the cult of Apollo, a practice rather unusual in Greece, which may have its origin in the cult of Apollo at Cyprus as well as the god Eshmun/Apollo at Sidon.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρβανίτου-Μεταλληνού Γ., 1982. Γλυπτά από το ιερό του Ασκληπιού στους Γόννους της Λάρισας, *AAA* 15, 244-254.
- Beer C., 1985. Temple Boys. Some problems, *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου. Λευκωσία 20-25 Απριλίου 1982*, Α, Λευκωσία, 385-390.
- Beer C., 1987. Votive religion. The evidence of children in Cyprus, Greece and Etruria, στο Linders T. – Nordquist G. (επιμ.), *Gifts to the Gods. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985*, Uppsala, 21-29.
- Beer C., 1994. *Temple-Boys. A study of Cypriote votive sculpture 1. Catalogue*, Jonsered.
- Biesantz H., 1965. *Die thessalischen Grabreliefs. Studien zur nordgriechischen Kunst*, Mainz.
- Blas De Roblès J.M. – Pieri D. - Yon J.B., 2004. *Vestiges archéologiques du Liban*, Aix-en-Provence.
- Γιαννόπουλος Ν., 1930. Θεσσαλικά, *ΑΕ, Χρονικά*, 169-181.
- Decourt J.C., 1995. *Études épigraphiques 3. Inscriptions de Thessalie I. Les cités de la vallée de l'Énipeus*, Athènes.
- De Ridder A., 1922. Fouilles de Thespies et de l'hiéron des Muses de l'Hélicon, *BCH* 46, 217-306.
- Δουλιέρη-Ιντζεσίλογλου Α., 1984. Απόλλων Τεμπεΐτης, *ΘΧρ Ε'. Πρακτικά Β' Συνεδρίου Θεσσαλικών Σπουδών*, 17-21 Σεπτεμβρίου 1980, Αθήνα, 71-82.

- Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α., 2005. Σκόπελος, στο Βλαχόπουλος Α.Γ. (επιμ.), *Αρχαιολογία. Νησιά του Αιγαίου*, Αθήνα, 162-163.
- Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α., 2006. Το Ασκληπιείο της Πεπαρήθου, στο *ΑΕΘΣΕ* 1, 263-281.
- Étienne R. - Braun J.P, 1986. *Ténos I. Le sanctuaire de Poseidon et d'Amphitrite*, Paris.
- Gorrini M., 2002-2003. Eroi salutari della Grecia continentale tra instance politiche ed universali, *Annali di Archeologia e Storia Antica*, Napoli, 163-196.
- Hamiaux M., 2001. *Les sculptures grecques 1. Des origines à la fin du IVe siècle avant J.-C.*², Paris.
- Harrison E.B., 1988. Greek sculptured coiffures and ritual haircuts, στο Hägg, R.- Marinatos N. – Nordquist G.C. (επιμ.), *Early Greek cult practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June 1986*, Stockholm.
- Helly B., 1973. *Gonnoi II. Les inscriptions*, Amsterdam.
- Ιντζεσίλογλου Μπ., 1996. Ο συνοικισμός και η πολιτική οργάνωση της Δημητριάδας και του Κοινού των Μαγνήτων κατά την ελληνιστική περίοδο, στο Κονταξή Ε.Ι. (επιμ.), *Αρχαία Δημητριάδα. Η διαδρομή της στο χρόνο. Πρακτικά Ημερίδας. 9 Νοεμβρίου 1994*, Βόλος, 91-109.
- Intzesiloglou B.G., 2002. *The Archaic temple of Apollo at ancient Metropolis (Thessaly)*, στο Stamatoroulou M. – Yeroulanou M. (επιμ.), *Excavating Classical culture. Recent archaeological discoveries in Greece*, Oxford, 109-115.
- Jakov D. – Voutiras E., 2005. Gebet, Gebärden und Handlung des Gebetes. Das Gebet bei den Griechen, *ThesCRA III*, Los Angeles, 105-141.
- Jucker I., 1956. *Der Gestus des Aposkopein. Ein Beitrag zur Gebärdensprache in der antiken Kunst*, Zürich.
- Karageorghis J., 2005. *Kypris. The Aphrodite of Cyprus. Ancient sources and archaeological evidence*, Nicosia.
- Καλτσάς Ν., 2001. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά*, Αθήνα.
- Καστριώτης Π., 1903. *Ανασκαφαί εν Θεσσαλίαι. Το εν Τρίκκημ Ασκληπιείον*, Αθήνα.
- Lambrinoudakis V., 2002. *Conservation and research. New evidence on a long-living cult. The sanctuary of Apollo Maleatas and Asklepios at Epidauros*, στο Stamatoroulou M. – Yeroulanou M. (επιμ.), *Excavating Classical culture. Recent archaeological discoveries in Greece*, Oxford, 213-224.
- Λεβέντη Ι., 1999-2000. Οι θεότητες του κύκλου του Ασκληπιού ως κουροτρόφοι. Οι εικονογραφικές μαρτυρίες, *Αρχαιογνωσία* 10, 87-103.
- Leventi I., 2003. *Hygieia in Classical Greek art*, *Αρχαιογνωσία*, Suppl.2, Athens.
- Merker G.S., 2000. *Corinth XVIII. 4. The sanctuary of Demeter and Kore. Terracotta figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods*, Princeton.
- Milojčić V., 1974. Bericht über die deutschen archäologischen Ausgrabungen in Thessalien 1973, *AAA VII*, 43-75.
- Mitford T.B., 1971. *The inscriptions of Kourion*, Philadelphia.
- Moustaka A., 1983. *Kulte und Mythen auf thessalischen Münzen*, Würzburg.
- Παλαιοκρασσά Λ., 1980. Τα αρχαία γλυπτά της συλλογής στη χώρα της Άνδρου, *ΑΕ*, 18-32.
- Πετράκος Β.Χ., 1999. *Ο Δήμος του Ραμνούντος. Σύνοψη των ανασκαφών και των ερευνών (1813-1998) I. Τοπογραφία*, Αθήνα.
- Rolley C., 1999. *La sculpture grecque 2. La periode classique*, Paris.

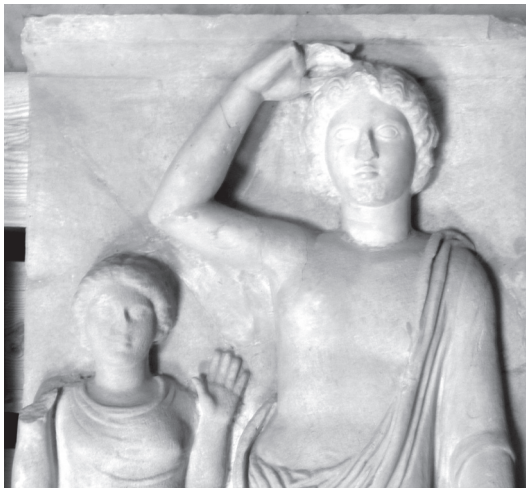
- Rügler A., 1988. *Die columnae caelatae des jüngeren Artemisions von Ephesos*, *IstMitt-BH* 34, Tübingen.
- Schäfer T., 1996. Dikella, Terma und Tettix: Zur Palästritenstele von Sunion, *AM* 111, 109-140.
- Stucky R.A., 1984. *Tribune d'Echmoun. Ein griechischer Reliefzyklus des 4. Jhs. v. Chr. in Sidon*, Basel.
- Stucky R.A., 1993. *Die Skulpturen aus dem Eschmun –Heiligtum bei Sidon. Griechische, römische, kyprische und phönizische Statuen und Reliefs vom 6. Jh. vor Chr. bis zum 3. Jh. nach Chr.*, Basel.
- Stucky R.A., 2004. Die 'Piscine du trône d'Astarte' und das 'Bâtiment aux frises d'enfants'. Zwei frühhellenistische Bauten im Eshmunheiligtum bei Sidon und ihre Friese, στο Bol R. – Kreikenboom D. (επιμ.), *Sepulkral und Votivdenkmäler östlicher Mittelmeergebiete (7. Jh. v. Chr. – 1 Jh. n. Chr.). Kulturbegegnungen im Spannungsfeld von Akzeptanz und Resistenz. Akten des internationalen Symposiums Mainz 01.-03.-2001*, Mainz, 7-13.
- Τελεβάντου Χ.Α., 1996. Άνδρος. Τα μνημεία και το αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.
- Τζιαφάλιας Α., 1988. Ασκληπιείο Τρίκκης. Μύθος ή πραγματικότητα, στο *Πρακτικά 1^ο Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών, Τρίκαλα-Καλαμπάκα-Μετέωρα 6-8/11/1987*, Τρικαλινά 8, 172-201.
- Tolstikov V.P., 2003. Panticapaeum. The Capital City of the Kingdom of the Cimmerian Bosphorus in the light of new archaeological studies, στο Grammenos D.V. – Petropoulos E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Thessaloniki, 707-758.
- Τριανταφυλλοπούλου Π., 2002. Αμφανές: Αρχαιολογικά δεδομένα – πρόταση ανάδειξης, *Μνημεία της Μαγνησίας. Πρακτικά Συνεδρίου «Ανάδειξη του μνημειακού πλούτου του Βόλου και της ευρύτερης περιοχής» Βόλος 11-13 Μαΐου 2001*, Βόλος, 134-139.
- Von Eickstedt K.-V., 2001. *Το Ασκληπιείον του Πειραιώς*, Αθήνα.
- Von Graeve V., 1979. Thessalische Weihreliefs an die apollinische Trias, στο *La Thessalie, Actes de la Table Ronde 21-24 Juillet 1975 Lyon, Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen No 6. Série archéologique* 5, Paris, 143-155.
- Vorster Chr., 1983. *Griechische Kinderstatuen*, Köln.

Εικ. 1. Αναθηματικό ανάγλυφο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 782. Φωτογραφία ΙΓ' ΕΠΚΑ

Εικ. 2. Γυναικείο κεφάλι από επιτύμβιο ανάγλυφο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 513. Φωτογραφία Biesanzt 1965, πίν. 25.

Εικ. 3. Αναθηματικό ανάγλυφο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 782. Λεπτομέρεια Φωτογραφία συγγραφέως.

Εικ. 4. Αναθηματικό ανάγλυφο του Σωσίππου. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου MA 743. Φωτογραφία Μουσείο του Λούβρου. P. Lebaube.

Εικ. 5. Αναθηματικό ανάγλυφο Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1377. Λεπτομέρεια. Φωτογραφία συγγραφέως.

Εικ. 6. Αγαλμάτιο αγοριού Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 785. Φωτογραφία συγγραφέως.

Εικ. 7. Αγαλμάτιο αγοριού Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 784. Φωτογραφία συγγραφέως.

Εικ. 8. Θραύσμα αγαλματίου αγοριού Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 783. Φωτογραφία συγγραφέως.

Εικ. 9. Αγαλμάτιο αγοριού Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς 246. Φωτογραφία D-DAI-ATH-1993/249. Klaus Valtin von Eickstedt.

Εικ. 10. Αναθηματικό ανάγλυφο, Γόννοι, Αρχαιολογική Συλλογή. Φωτογραφία συγγραφέως.